

УДК 94(477.74)(=161.2)"19"

ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ДЕПОРТОВАНИХ УКРАЇНЦІВ НА ОДЕЩИНІ

Аналізується процес депортації українців на Одещину, розглядаються заходи місцевої влади по розселенню депортованих, хід і наслідки адаптації переселенців у полікультурне середовище.

Ключові слова: бойки, депортація, Одещина, обряди, звичаї, традиція, культура.

Тема депортації українців із районів, які відійшли до Польщі після II Світової війни, висвітлена в історіографії у обсязі, достатньому для розуміння причин, засобів реалізації урядової політики і самого процесу переселення. Однак питання адаптації переселенців в регіонах розселення, розвитку культурно-побутових традицій не досліджені і потребують, насамперед, формування відповідної джерельної бази. Інформація про депортацію міститься у численних документах органів влади, але основним джерелом для висвітлення проблеми адаптації соціальної, господарсько-побутової і життєдіяльності в цілому є спогади самих переселенців і польові етнографічні дослідження, адже у відповідних адміністративних розпорядженнях в основному зафіксовано уніфікований, незалежно від місця розселення, механізм депортації, тоді як власне адаптація здійснювалась у кожному регіоні по-різному, залежно від специфіки регіону, яка й визначала подальший розвиток традиційно-побутової культури. Одещина є одним з таких регіонів.

Депортація українців на Одещину розпочалась ще в 1944 році і поетапно продовжувалось у наступних роках. У місцевих адміністраціях створювались відповідні структури, в обов'язки яких входили питання прийому і

розселення людей. В Одесі при обласному виконавчому комітеті також було створено «Відділ переміщення», який займався організаційними і практичними питаннями «переселенців із Польщі»[4]. Оскільки нас цікавлять проблеми адаптації депортованих, та пов'язану з нею трансформацію традиційної культури, ми беремо до уваги узагальнені цифри і не ставимо за мету визначити точну кількість переселених за всі роки. У звітних документах для відповідних міністерств, міститься інформація про чисельність, місця розселення, підготовку обласних, міських, районних і сільських органів влади до прийому людей. Оскільки процес переселення був епізодичним, то і звітність складалася не щоквартально, щорічно, а за певний період переселення. До того ж, періодичність подання відповідних інформаційних документів часто визначалась ситуативною необхідністю, адже динаміка змінювалась майже щомісячно та є документи, які все ж відображають загальну картину. Наприклад, «Справка о хозустройстве и проведении расчетов с переселенцами в Одесской области с 1944 – 1947 г.г. и на I кв. 1948 г.» свідчить, що процес переселення розпочався з 1944 року і за звітний період до Одещини переселили 24 474 особи (6911 родин). Найбільша кількість депортованих з'явилась у 1944 році – 4942 родини, тоді як у 1946 році – 1059 родин, у 1947 році – 1104 родини [4, арк.83]. На 1 квітня 1948 року в Одеській області проживало 825 родин (2449 осіб) [4, арк.105].

Станом на 1 листопада 1948 року 760 родин було розселено в 29 районах Одещини [4, арк. 4].

У 1951 році відповідно до договору № 121 від 15 лютого про обмін ділянками державних територій в різні області України переселили українців з земель, що відійшли до Польщі. На Одещину за 116 днів переселено у 20 сіл 1933 родин [3, с.7], чи 10283 особи [3, с.30].

Як же вплинуло переселення на усталену систему життєдіяльності переселенців? Робота по збору і публікації етнографічних матеріалів, спогадів переселенців лише розпочалась. З'явилися перші видання. В одному

із них «Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року» [3] автор І.І.Ніточко опублікував документально зафіксовані факти з історії переселення і розселення, свої спогади, свідчення людей, які дають можливість простежити деякі питання адаптації і розвитку традиційно-побутової культури переселенців в село Маринове Березівського району на Одещині. Це були бойки села Устянове Нижньо-Устрицького району [3, с. 14]. Відзначимо, що механізм і умови адаптації мешканців цього села не відрізнялися від інших переселенців.

Переїзд з майном, домашніми тваринами на сотні кілометрів – важке випробування. Депортовані вивозили одяг, взуття, білизну і навіть реманент, тому могли сподіватись на збереження традиційної системи життєдіяльності принаймні в господарсько-побутовій сфері. Але цього не сталося з кількох причин. По-перше, далеко не всі знаряддя праці вдалося перевезти із-за обмежень. Дозволялося транспортувати до 2 цнт на родину. По-друге, інші природні і кліматичні умови змушували опановувати невідомі агротехнології, а колгоспна система функціонування сільського господарства не відповідала традиційним на батьківщині формам ведення господарства.

До нових кліматичних умов, природи степу важко пристосовувались не тільки люди. Корови гинули через 2-3 місяці [1, с. 132; 9, с. 121-124], а за рік вони майже всі загинули, адже не звикли до степової спеки і такого корму як солома [3, с. 36]. У своїх спогадах Іван Ніточко вказує на досить виразні відмінності і пов'язані з ними соціальні, побутові, господарські труднощі для переселенців – «...там готували їжу на печі та в печі, яку палили дровами, тут дрова були дефіцитом. Там готували їжу з дарів природи, лісу і городу, тут все горіло від спеки. Там корова їла тільки сіно, тут заставляли її їсти солону.... Там дітей виховували не тільки сім'я, але й церква, а тут церкви не було» [3, с. 96]. Відсутність дерев, трави (у порівнянні з передгір'ям Карпат – авт.), суховії, нестерпна спека, відсутність якісної питної води справляли на переселенців гнітюче враження. Вино і баранину, поширені в степу продукти селяни-бойки у себе дома не вживали, а картопля – основний продукт

харчування на батьківщині – на новому місці виявилась дефіцитом [9, с. 122]. Навіть до гіркого на смак (через вживання гірких степових трав) молока від корови потрібно було звикати [7, с. 138]. Ускладнення викликали господарсько-побутові проблеми. Так, наприклад, в одному із повідомлень у Балтському районі «...33 квартири переселенців потребують негайного ремонту, 63 родини не мають палива на зиму, 53 родини потребують кормів для корів, 57 родин потребують взуття, 57 родин – одягу...» [4, арк.127]. Для людей переселення, як і адаптація, стали важким психологічним стресом, що знайшло своє відображення у фольклорі – найбільш консервативному сегменті традиційної культури. Реакція депортованих на цю важку проявилась миттєво:

В селі було гарно,
В селі було тихо,
Аж зараз до села приїжджає лихо.
Приїжджає лихо попід наші хати
І говорить людям: «Будем виселяти».
«Будем виселяти, до моря і мряку,
Вашу рідну землю віддамо полякам».
Поїзд сколихнувся в далеку дорогу.
Хай ще раз подивлюсь
На високу гору [3, с. 113]

Адаптація супроводжувалась глибинними трансформаціями практично кожної звичаєво-побутової норми. Зокрема технології будівництва, планування і облаштування інтер'єру житла, садиби [3, с. 36]. Новозбудовані оселі для переселенців відрізнялися від звичних, традиційних, хоча й траплялися винятки, коли вдавалось розібрати дерев'яне житло, перевезти і встановити його на новому місці [8, с.110]. Новобудови (їх називали «типові», чи стандартні «коробки» розміром 5х9 м. [6, с. 137]) не мали нічого спільного з традиційними житлами переселенців. До того ж, будівництво

багатьох було ще не закінченим (без вікон і дверей) [7, с. 126]. Основу житлового фонду складала пристосовані для проживання чи відновлені будівлі. (Табл. 1) [4, арк. 13]

Табл.1

1945			1946				Фактично виконано з початку будівництва на 15/X -1946 р.				
Всього збудовано і відновлено	У тому числі		всього збудовано	У тому числі			всього	У тому числі			Будується
	Збудовано	Відновлено		Збудовано нових	Відновлено	Відремонт		Нових	Відновлено	Відремонт	
1369	12	1357	620	10	166	444	1989	22	1523	444	56

Чимало з таких жител будували нашвидкуруч, тому вони були вологі і малоприсадибні для життя [2, с.128]. Існували проблеми з опаленням, для обігріву житла і приготування їжі використовували переважно соломі, траву «перекотиполе», стебла соняшника [6, с. 138]. Люди не розуміли простих, з точки зору місцевих селян, реалій життя. Наприклад, чому потрібно було змішувати глину з соломі для того, щоб мазати хату, чому в хаті відсутня підлога, а землю потрібно мазати кінським гноєм, чому їжу варять в «кабиці», а свині пасуться прив'язаними на мотузці, наче телята [10, с. 133]. І все ж на новому місці намагалися облаштувати, як і на батьківщині, подвір'я, вибілювали хати, садили сади і квіти [8, с. 110].

Але дотримання деяких традиційних практик стало неможливим одразу ж по прибутті. Виявилось проблемним дотримання релігійної і обрядової практики. Спочатку переселенці після роботи збиралися біля храму чи навіть колишньої церкви, співали церковні пісні, поки влада не заборонила, мотивуючи своє рішення боротьбою з релігійною агітацією [9, с. 122]. Тому тривалий час переселенці дотримувалися усталених звичаїв і обрядів, які стосувалися родини, найближчих родичів, не були пов'язані з залученням

значної кількості членів сільської громади. Це, насамперед, обряди і звичаї сімейної обрядовості. Так, через певний час після народження дитини, у присутності родичів і друзів здійснювали першу купіль з елементами магії: у воду, залежно від статі дитини, клали гроші, гребінець, дзеркальце, зерно. Хлопчикам клали цвяхи, молоток, щоб став майстром. У першу купіль додавали свячену воду, щоб до дитини не чіплялося зло. Воду після купелі виливали далеко за межами двору [3, с. 99-100]. А для породіллі і її дитини, на протязі 10-15 днів після народження дитини, родичі і друзі приносили потрібні продукти і речі, і обов'язково курку на «росів» (бульон). На хрестини приносили обов'язково крижму [3, с. 100].

При ім'янареченні дотримувались давнього звичаю називати дітей іменами дідуся чи бабусі.

Розвинутим був інститут кумівства – важливого чинника у вихованні дітей і взаєминах дорослого населення. Бути кумом і хрещеним батьком вважали справою почесною і відповідальною [3, с. 100]. Їхня присутність була обов'язковою при здійсненні обряду постриження. В урочистій атмосфері кум вистригав волосся у дитини навхрест: над чолом, на потилиці, над вухами. Волосся зав'язували у хустинку і зберігали до одруження [3, с. 101].

Дотримувались і традицій етнопедагогіки. Методи народного виховання також не вирізнялися своєю специфікою. Дітей змалку привчали до виконання нескладних, але потрібних для господарства робіт, виховуючи у них дисципліну і відповідальність. Дівчата вже в 10 років доїли корову, готували їжу, працювали на городі, готували посаг (шили одяг, вишивали). Хлопці виконували чоловічу роботу: доглядали худобу, працювали на гармані, помічниками на будівництві [3, с. 101]. Дві основні чесноти батьки виховували у дітей – працьовитість і людяність. Ледарство вважалось неприпустимим, а обов'язки і усвідомлення необхідності повсякденної наполегливої праці діти сприймали від батьків. Відношення до старших розглядалось як мірило вихованості і своєрідний іспит результату виховання

батьками своєї дитини. І тут переселенці також не вирізнялись на тлі загальноукраїнської етнопедагогіки. Повага до старших мала проявлятися в найменших дрібницях. При зустрічі з людьми старшого покоління, вітаючись, знімали головний убір, а дитина при зустрічі на вулиці зі старшою людиною повинна була зняти головний убір та привітатися: «Слава Ісусу Христу» [3, с. 103]. У разі недотримання дітьми цього звичаю, старші повчали, ставили до відома батьків, що сприймалось останніми як вельми неприємний закид і незадовільну оцінку їх як вихователів власних дітей. У родинях зберігалась підпорядкованість матері. Усі господарсько-побутові розпорядження батьків молодь виконувала беззастережно, як і заборони чи обмеження [3, с. 105]. Тобто, етнопедагогічні традиції передбачали прищеплення молоді норм поведінки у громаді і родині.

Чимало звичаїв стосувалися сільської молоді. Як і раніше молодь проводила дозвілля в молодіжних громадах, організація і функціонування яких відповідала усталеним правилам і нормам. Так, дотримувались черговості вступу братів до парубоцької громади. Молодшому дозволялося ставати «повноцінним» членом громади лише після одруження старшого. Такі ж вимоги існували і для сестер; молодша не могла вийти заміж раніше старшої. Молодь під час спілкування, особливо у присутності дорослих, дотримувалась певних обмежень і засторог: пара не розмовляла під час танцю, у проміжках між танцями парубки і дівчата дистанціювались, гуртуючись окремо [3, с. 104]. Дівчина на виданні знаходилась під особливою увагою громади. Вона мала бути чемною, а основне її завдання – шитво, особливо перед сватанням [3, с. 106]. Дітей і молодь виховували у дусі беззаперечної поваги до старших і батьків.

Одруження молоді обов'язково відбувалося у формі весілля і якщо молода не могла йти «від столу» (влаштування весілля – авт.), то одруження не вважалось можливим. Дотримання ритуалу «весільного столу» було справою сільської громади, яка, у разі фінансової неспроможності молодого чи молодої, брала цю організаційну функцію на себе. Наводиться приклад,

коли сусіди і знайомі накрили весільний стіл і видали заміж двох круглих сиріт-сестер в один день [3, с. 107].

Зазвичай весілля тривало три дні і відбувалося у молодого і молодої одночасно. Традиційними для бойків були і весільні чини. Крім молодих, на весіллі було декілька дружок та дружбів, старший староста і старший дружба.

На початку 1960-х років вбрання учасників весілля ще відображало етнографічну специфіку. Дружки вбирали білі вишиті блузки, запаски, взували червоні чобітки, на головах мали вінки з різнокольоровими стрічками [3, с. 141]. Дружби також вбирали вишиті сорочки. У молодої на голові був вінок з парафіну, а з вінка до долу спускався вельон [3, с. 107]. Слід відзначити, що дружки до середини 1960-х років використовували святкове вбрання, привезене з батьківщини [3, с.106]. Певний час переселенці доношували привезений «традиційний» одяг: широкі спідниці («семиклінки» зшиті з семи клінів), квітчасті «блюзки» (кофти), запаски (фартухи) з шляркою (оборкою) [3, с. 106].

З часом, поступово традиційне весілля трансформувалось. З 1960-х – 70-х років у Мариновому почали одружуватись без застережень. До цього не вважалося престижним вийти заміж за росіянина чи одружитися з росіяною, чи місцевому одружитися з переселенкою [3, с. 98]. Через десять років після переселення перестали одягати національний одяг молоді і свідки [3, с. 108].

Слід зауважити, що весільна обрядовість бойків у цій місцевості серед інших вирізнялась своїм розмаїттям обрядів та змістовим наповненням і являлась певним зразком для запозичень, що підтверджується підвищеною увагою як сусідів-українців, так і представників етнічних груп, що проживали поблизу Маринового.

На трансформацію обрядовості впливали різні чинники, у тому числі і достаток родини. Якщо в кінці 1950-х, на початку 1960-х років статки родин були незначними, учасниками скромних не гучних весіль були в основному родичі та сусіди, а за участі 50 гостей весілля вважалося дуже великим

[3, с. 107], то згодом, покращення життя позначилось у тому числі і на весільній обрядовості. Збільшилась кількість не лише весільних гостей, але й весільних чинів. Зросла кількість дружок і дружбів, з'явилася можливість використання якомога більшого набору обрядових атрибутів, а разом з тим, і виконання більшості обов'язкових весільних обрядів, що не тільки перетворювало весілля у яскраве дійство, а й запрограмувало, як вважалось, міць і добробут нової родини.

Традиційний уклад життя вдавалось налагодити і певний час утримувати за умов компактного розселення окремою сільською громадою, чи навіть частиною сільської громади. За таких умов переселенці дотримувались своїх звичаїв, колективно святкували, зокрема Запусти, Великдень [9, с. 123], Святий Вечір, Різдво, Водохреща. Молодь влаштовувала вертепи, колядувала, співала воскресенські пісні [6, с. 139]. Дотримувались виконання обрядових свят у колі родини. На Святвечір готували 12 страв, ворожінням дізнавались про майбутній врожай, співали старовинні колядки. На Великдень освячували паски, воском розмальовували писанки [3, с. 104].

З календарної обрядовості дотримувались виконання можливого в умовах існуючого релігійного і полікультурного оточення. Депортовані одразу ж зрозуміли, що навіть україномовні відрізняється церковно-релігійною орієнтацією, відношенням до обрядових традицій, що не укріплювало субетнічну ідентичність, часто їх називати бандерівцями [3, с. 35]. Село Маринове, після заселення переселенцями-бойками з Польщі у Березівському районі почали називати Бандердорфом [3, с. 81]. Місцеве населення за пасивної чи завуальованої підтримки влади часто недоброзичливо ставилося до переселенців з Західної України. Слід зважати й на те, що соціальній адаптації не сприяли прояви негативного ставлення до депортованих місцевого населення, навіть українців. Загострення між ними виникали на господарсько-побутовому підґрунті: за присадибні ділянки, житлові і господарські приміщення, майно.

Українців-переселенців стали називати «поляками» [4, арк. 121] (хоча на початку прийому депортованих у 1944 році їх ідентифікували як українців («Сведения переселенцев украинцев принятых Беляевским районом на 9.12.44 г.» (подано без змін редакції і орфографії) [4, арк.38]), підкреслюючи цим їхню етнічну, соціальну, культурну окремішність і ставлення як до «чужого». Таке відношення породжувало соціальну несправедливість, переселенці опинялись за межами моральних принципів і звичаєвого права сільської громади. Потерпали від такого відношення як дорослі, так і молодь. Випадки безчестя дівчат місцевими парубками [4, арк. 121] ніби виправдовувалися тим, що вони «полячки», повії, і тому не є моральним порушенням, не передбачає відповідальності. До того ж, батьки, у разі переїзду до іншого місця проживання, інколи залишали напризволяще обезчещених доньок, що також не сприяло інтеграції переселенців у місцеве середовище. Подібні випадки не мали масового характеру, але впливали на психологічний стан переселенців, посилювали відчуття небажаних, породжували переселенські настрої і ускладнювали процес інкорпорації переселенців в традиційне поле місцевого населення. В одному із повідомлень зазначено, що у Врадіївському районі переселенці не проявляють ініціатив до участі в культурно-масовій роботі сільських клубів [4, арк. 135].

У таких умовах навіть компактно розміщеним важко було зберігати традиційну культуру. Так в селі Маринове у 1951 році поселилося 192 родини, але прикметно, що на початку 2000-років навіть ті з переселенців, які ще зберегли мову, пісні, ще дотримуються деяких звичаїв, втратили самоназву – бойки – і визнають себе українцями [3, с. 81]. Тобто, нові реалії, існування в середовищі людей з іншим історичним досвідом і ментальністю, а головне відсутність умов для розвитку, у даному випадку субкультури бойків, приводить до втрати самосвідомості етнографічної групи. До цього слід додати і неадекватне ставлення місцевої влади. Узагальнене ототожнення західних переселенців з бандерівцями, що і апріорі визначало

потрапляння до табору неблагонадійних, а то й ворожих, породжувало упередженість, негативне ставлення. Питання ідентичності втратило актуальність і бойків Маринового стали називати гуцулами [3, с. 81].

Соціальні проблеми стали одним з чинників високої внутрішньої міграції переселенців. За звітний період із 24474 осіб (6911 родин) самовільно переселилося в інші регіони 22025 осіб (6086 родин) й з інших причин: неспроможність адаптуватися до природних умов степу, незадовільних умов проживання, прагнення бути разом з родичами чи односельцями тощо. І лише 12 родин (47 родин) переселилося з дозволу влади [4, арк. 83]. Переселялися переважно в регіони Західної України. Рішення для переселення в Західну Україну базувалося саме на прагненні до близького етнокультурного середовища. У докладній записці секретарю Одеського обкому КП(б)У від голови виконкому Одеської обласної ради пояснюється, що люди прагли переселитися в Західну Україну, до «своїх» [4, арк. 118]. Особливо великих розмірів внутрішня міграція і мотивації до переселення вказують, що Одещина для депортованих була чужим краєм (за природними і кліматичними характеристиками, етнокультурною ситуацією). Основною причиною виїзду з Іванівського району у 1946 році переселенці назвали низьку врожайність у краї і спеку, тоді як у Західній Україні їм наділяють 2-3 га землі, на якій вони збирають значно більше збіжжя [4, арк. 174]. Щоб покинути Степ під різними приводами відмовлялись від будівництва жител, приховували документи на право отримання компенсації за залишене майно і житло, проживали декількома сім'ями в одному будинку [4, арк. 120].

Отже, на новому місці переселенці намагалися налагодити традиційну систему життєдіяльності. Вирішити цю проблему у повному обсязі не вдалось. Потрібно було пройти складний і тривалий шлях адаптації. Наприклад, у Мариновому, де до них оселилися переселенці з Київської, Волинської областей і навіть з Румунії [3, с. 11], тобто носії різних регіональних традицій, принаймні перше десятиліття бойки ще

дотримувались усталених традицій, однак з часом інтеграційні процеси нівелювали розмаїту етнічну палітру села. Поступово ідеологічний чинник, етнокультурна варіативність села і сусідніх сільських громад визначали напрями розвитку культури. За чверть століття практично зникла мовна специфіка, хоча окремі лексеми і елементи обрядовості вказують на колишню бойківську ідентичність її носіїв.

V. G. Kushnir

PROBLEMS OF ADAPTATION OF THE DEPORTED UKRAINIANS IN ODESA REGION

Process of deportation of Ukrainians to Odessa region is analyzed; measures undertaken by local authorities regarding settlement of deported population are discussed, process and consequences of migrant's adaptation in polycultural environment are revived.

Key words: *the Boiky, deportation, Odessa region, rites, customs, tradition, culture*

В. Г. Кушнір

ПРОБЛЕМЫ АДАПТАЦИИ ДЕПОРТИРОВАННЫХ УКРАИНЦЕВ НА ОДЕЩИНЕ

Анализируется процесс депортации украинцев на Одещину, рассматриваются мероприятия местной власти по расселению депортированных, ход и последствия адаптации переселенцев в поликультурную среду.

Ключевые слова: *бойки, депортация, Одещина, обряды, обычаи, традиция, культура*

Список використаної літератури та джерел

1. Карич Г. Ф. Спогади. // Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року. - Одеса, 2011. - С. 132.

2. Марусяк М. І. Спогади. // Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року. - Одеса, 2011. - С.128-129.
3. Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року.- Одеса, 2011. - С. 240.
4. Державний архів Одеської області. - Ф.Р-2000.- Оп.3.- Спр.
5. Орловська Г. І. Спогади. // Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року.- Одеса, 2011.-С.140-141.
6. Охота М. І. Спогади. // Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року.- Одеса, 2011.-С.136-140.
7. Охота М. М. (Халус) та Халус О. М. Спогади. // Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року. - Одеса, 2011. - С. 126.
8. Проніна І. С. Спогади. // Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року. - Одеса, 2011.- С.109-113.
9. Римяк М. М. Спогади. // Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року. - Одеса, 2011.- С.121-124.
10. Смісько М. Ф. Спогади. // Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року. - Одеса, 2011. - С.132-133.

А. В. Шабашов

УДК 39[(=163/2)+(=18)+(=512.165)]:316.35

ДО ПИТАННЯ ЕВОЛЮЦІЇ СІМЕЙНО-СПОРІДНЕНОЇ СТРУКТУРИ І СИСТЕМИ ТЕРМІНІВ СПОРІДНЕНОСТІ У НАЩАДКІВ ЗАДУНАЙСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ У БЕССАРАБІЇ

У статті розглядається еволюція системи термінів спорідненості і сімейно-спорідненої структури (сім'ї, сімейно-спорідненої групи) у нащадків задунайських переселенців в Бессарабії. Автор, зокрема, доходить висновку, що функціонування в суспільстві диференційованої біфуркативно-лінійної